

استان زنجان در ناحیه شمال غربی ایران، بین ۳۵ تا ۳۷ درجه عرض شمالی و ۴۷ تا ۴۹ درجه طول شرقی قرار گرفته است. این استان از شمال به استان‌های آذربایجان شرقی، اردبیل و گیلان، از شرق به استان‌های قزوین و گیلان، از جنوب به استان‌های همدان و قزوین و از جنوب غربی و غرب به استان‌های کردستان و آذربایجان غربی محدود است.

یافته‌های تاریخی و کاوش‌های باستان‌شناسی که در نواحی مختلف استان زنجان انجام گرفته، گواهی بر قدمت تاریخی و استقرارهای انسانی از دوران پیش از تاریخ تا دوران اسلامی در منطقه است. زیستگاه‌های انسانی منطقه ایچرود در هزاره سوم و دوم پیش از میلاد در هشت کانون باستانی و تداوم حیات آن‌ها تا هزاره اول قبل از میلاد، حکایت از شکوفایی و تداوم تمدن فلات مرکزی ایران در این ناحیه دارد.

جاذبه‌های طبیعی و تاریخی استان

قلعه یا حصار شهر زنجان: حصار شهر زنجان که به "قلعه زنجان" نیز شهرت دارد، از آثار دوران سلجوقی بوده و در فتنه مغول قسمت اعظم آن تخریب شده است. این حصار در دوره صفویه به‌عنوان انطباق موقعیت آن بر روی نقشه طرح کلی شهر و هماهنگی آن با موانع طبیعی دفاعی که دارای اهمیت سوق‌الجیشی بوده، مجدداً منطبق بر مسیر دیوار قبلی بازسازی شده است. قلعه زنجان از طریق شش دروازه ورودی با روستاهای حوزه نفوذ زنجان و شهرهای هم‌جوار آن مرتبط بوده و در داخل این حصار عناصر تاریخی شهر احداث شده‌اند.

ارگ سلطنتی سلطانیه: محدوده ارگ سلطنتی که "کهن دژ" نیز نامیده می‌شود، در وسط شهر سلطانیه و در زمینی به مساحت تقریبی ۱۸ هکتار بنا گردیده است. این محدوده از دو بخش خندق و حصار تشکیل یافته، حد فاصل خندق و حصار (حداقل در جهت جنوبی) پهنه‌ای به عرض ۱۷ متر و طول ۳۰ تا ۴۰ متر می‌باشد و ارگ سلطنتی در میان حصار قرار داشته که از قلعه سلطانیه، آثار ارزشمندی از معماری و شهرسازی دوران ایلخانی را در خود جای داده و آثار این شهر عظیم تنها سه بنای مجموعه تاریخی چلبی اوغلی، بقعه ملاحسن کاشانی و گنبد سلطانیه باقی مانده است.

بنای گنبد سلطانیه: این بنا که در ۴۳ کیلومتری جاده زنجان به طرف خدابنده در شهر سلطانیه واقع گردیده با ارتفاع ۴۸/۵ متر در مدت ۹ سال از سال ۷۰۴ هجری الی ۷۱۳ هجری در دوره ایلخانان مغول به دستور سلطان محمد خدابنده (الجایتو) به‌عنوان آرامگاه وی ساخته شده است. این بنا عظیم‌ترین گنبد آجری جهان و سومین بنای مرتفع جهان پس از کلیسای سانتاماریا در ایتالیا و مسجد ایاصوفیا در ترکیه است. گنبد سلطانیه به‌عنوان پنجمین بنای تاریخی مهم در کشور و هفتمین اثر ایرانی است که در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده است.

میل خویین: بنای تاریخی میل خویین از مهم‌ترین بناهای دیدنی شهرستان ایچرود است که بر فراز ارتفاعات جنوبی و مشرف به روستای قدیمی و سرسبز خویین در ۶۰ کیلومتر جاده زنجان-بیجار واقع شده و با مقبره قیدار نبی در خدابنده قابل مقایسه است. تاکنون مدارک مکتوبی، دال بر تاریخ ساخت و نام بانی این اثر تاریخی به دست نیامده اما با توجه به سبک گنبد زنگوله‌ای آن می‌توان زمان ساخت میل خویین را حد فاصل سده‌های پنجم تا هفتم هجری قمری دانست.

قلعه باستانی بهستان: قلعه باستانی بهستان یا مهستان که یکی از زیباترین آثار معماری صخره‌ای است که در کناره جنوبی رودخانه قزل اوزن به فاصله ۱۲ کیلومتری خاور مانشان، در

زنجان؛ سرزمین جاذبه‌های شگفت‌انگیز

زنجان
Zanjan

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات
برسئال جامع علوم انسانی

مسیر راه زنجان در مجاورت روستای مهستان واقع شده است. با توجه به شواهد به‌دست آمده، تاریخ ایجاد قلعه مهستان به دوره میانی اسلامی و حد فاصل قرن‌های هفتم و هشتم هجری قمری تخمین زده می‌شود. این قلعه صخره‌ای با ارتفاع تقریبی ۲۵۰ متر روی بدنه کوه ساخته شده اتاق‌ها، پلکان‌ها، راهروها، طاقچه‌ها و طاق‌نماهای این قلعه در قسمت‌های مختلف قابل مشاهده است. این قلعه با شماره ۱۴۵۸ در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسیده است.

گرمابه حاج داداش: گرمابه حاج داداش که هم‌اکنون به‌عنوان چایخانه سنتی از آن استفاده می‌شود، واقع در بازار پایین شهر زنجان در دوره قاجاریه ساخته شده است. فضای اصلی این گرمابه شامل هشتی، بینه، میان در، گرمخانه و خلوتی می باشد. زیباترین قسمت این گرمابه فضای بینه آن است که در آن طاق اصلی بر روی چهار ستون سنگی با سرستون‌های مکعبی و بدنه مارپیچی قرار گرفته است. دسترسی به این بنا از سوی بازار و از کوچه سید لر که حسینیه اعظم نیز در آنجا قرار گرفته، امکان‌پذیر است.

بازار زنجان: مجموعه تاریخی بازار زنجان در قلب بافت قدیمی که روزگاری مشرف به دروازه قتلوق، دروازه جنوبی شهر بود قرار دارد. این بازار که طویل‌ترین بازار ایران است، از سوی غرب و شرق گسترده شده بدین لحاظ بازار پائین و بازار بالا تقسیم و نامگذاری شده مجموعه بازار مجموعه از نظر تولید و عرضه کالا و خدمات جانبی وابسته، بسیار غنی و مهم‌ترین مرکز اقتصادی و تجاری شهر محسوب می‌شود.

بقعه ملا حسن کاشی: در فاصله ۲۵۰۰ متری جنوب شهر تاریخی سلطانیه، بقعه زیبایی خودنمایی می‌کند که به بقعه ملا حسن کاشی معروف است. تاریخ ساخت این بقعه که با دیواری محصور شده، به قرن دهم هجری قمری نسبت داده می‌شود و در کاشی‌های داخل این بقعه نیز تاریخ ۹۷۳ هجری قمری (اواخر سلطنت شاه تهماسب) حک شده که تاریخ فوق را تأیید می‌کند. تزیینات مقرنس کاری گچی این بنا در دوره فتحعلی شاه قاجار با هزینه حاکم زنجان انجام گرفته است.

پیر احمد زهرنوش: در قسمت جنوبی ابهر و در انتهای خیابان ۱۷ شهربور بنای آجری و قدیمی به چشم می‌خورد که از آثار تاریخی و ارزشمند منطقه است. ساخت این بنا به قرن‌های ششم تا هشتم هجری قمری نسبت داده می‌شود. درخصوص این که بنا آرامگاه به چه کسی و متعلق به چه دورانی است اختلاف نظر وجود دارد ولی اینکه این بنا بقعه پیر احمد زهر نوش باشد به واقعیت نزدیکتر است.

کاروانسرای سنگی: کاروانسرای سنگی که از نوع کاروانسراهای برون شهری بوده، در قرن یازدهم هجری قمری، به دستور شاه عباس صفوی خارج از بافت قدیم شهر زنجان ساخته شده است. این بنا به دلیل تغییر کاربری هم‌اکنون به‌عنوان سفره‌خانه سنتی مورد استفاده قرار می‌گیرد. پلان این کاروانسرا به سبک چهار ایوانی و حجره‌های آن در یک طبقه قرار با سقف قوسی قرار گرفته اند. استفاده از سنگ به‌عنوان مصالح اصلی در ساخت کاروانسرا باعث شده است که این بنا با عنوان کاروانسرای سنگی و در زبان محاوره‌ای به "داش کاروانسرا" معروف شود.

پل میر بهاءالدین: پل میر بهاء‌الدین، بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین پل موجود در حومه جنوبی شهر زنجان است که در دوره قاجاریه، بر روی رودخانه زنجان‌رود ساخته شده این پل که در فضای طبیعی بسیار زیبایی قرار گرفته در میان کشتزارهای اطراف جلوه زیبایی دارد و مورد استفاده اهالی قرار می‌گیرد. معماری این پل به پیروی از تکنیک‌های دوره قاجار مطابق با الگوی پل‌سازی آن دوره با ترکیب طاق‌ها و پایه ساخته شده است. این پل که به پل کهنه و پل اژدهاتو نیز معروف بوده در زمان ناصرالدین شاه قاجار (سال ۱۳۱۲ هجری قمری) توسط میربهاء‌الدین زنجان‌ی ساخته شده است.

مسجد جامع زنجان: مسجد و مدرسه جامع زنجان معروف به مسجد سید در قرن سیزدهم هجری قمری (سال ۱۲۴۲) در دوره قاجاریه توسط یکی از پسران فتحعلی شاه قاجار به نام عبدالله میرزا دارا ساخته شد. این مسجد که در قلب

مومی زنجان

بافت قدیمی شهر و در مکان مناسبی از نظر دسترسی قرار گرفته ، از سمت باختر با بازار قیصریه، از سمت خاور با کوچه مسجد سید و از سوی شمال با خیابان امام خمینی و سبزه میدان در ارتباط است. این مسجد در دوره زندگانی بانای آن به نام‌های مسجد دارا، مسجد سید، مسجد سلطانی و مسجد جمعه نیز خوانده می‌شده است. این مجموعه تاریخی که در شمار بزرگ ترین و زیباترین مساجد و مدارس دینی زنجان است، یکی از بناهای ارزشمند ساخته شده بر اساس طرح مساجد چهار ایوانی می‌باشد.

دریاچه سد تهم: در شمال باختری شهر زنجان و پشت سد خاکی تهم یک دریاچه مصنوعی به وجود آمده که و به منظور تأمین آب مردم شهر زنجان احداث گردیده که امروزه به یکی از تفریحگاه‌های طبیعی بزرگ و معروف منطقه تبدیل شده است.

غار کتله‌خور: غار تاریخی و زیبای کتله خور یا نور خورشید که یک غار خشکی - آبی است جدیدترین غار کشف شده در محدوده استان زنجان می‌باشد. این غار یکی از زیباترین شگفتی‌های استان است که در دامنه کوه ساقیزلو در محدوده شهرستان خداآینده و پنج کیلومتری شهر گرماب، ۱۵۵ کیلومتری جنوب شهر زنجان، ۱۷۳ کیلومتری شمال همدان و ۴۱۰ کیلومتری تهران واقع گردیده تحقیقات انجام شده بر روی غار، نشان از شکل‌گیری آن در دوران ژوراسیک (۷۰ تا ۱۲۰ میلیون سال پیش) دارد. این غار قبل از سال ۱۳۰۰ هجری شمسی کشف و در سال ۱۳۳۰ هجری شمسی به ثبت رسیده است. غار کتله خور از لحاظ زیبایی، تعدد طبقات، کیفیت بلورها و قندیل‌ها، اولین غار آهکی جهان محسوب می‌شود. غار کتله‌خور، یک غار آهکی در برخی نقاط آن گل‌رس و خاک‌های حاوی اکسید آهن قابل مشاهده‌است. این غار از نظر قدمت تقریباً با غار علیصدر همدان مقارن است. غار کتله خور شباهت بسیاری به غار علیصدر دارد ولی از دو جهت با هم تفاوت دارند. یکی این که غار علیصدر غاری کاملاً آبی و غار کتله‌خور غار تقریباً خشکی است و دوم این که آهک‌های غار کتله‌خور نسبت به

آهک‌های غار علیصدر بسیار خالص‌ترند.

غار تاریخی گلجیک: غار تاریخی گلجیک که مسکن و پناهگاه انسان در دوره‌های پیش از تاریخ بوده است در ۳۸ کیلومتری جنوب باختری شهرستان زنجان و در ارتفاعات مشرف به روستای حاج ارش از توابع شهرستان زنجان قرار گرفته و پدیده ای طبیعی بوده و از فرسایش سنگ های آهکی به وجود آمده است . درون این غار آثاری از زندگی انسان‌های دوره آشولین تا پردوستین متعلق به ۱۶ تا ۳۰ هزار سال پیش از میلاد کشف شده و یکی از مناطقی است که برای تعیین قدمت و تاریخ منطقه زنجان به آن استناد می‌شود.

موزه رختشویخانه زنجان: بنای تاریخی رختشویخانه زنجان در مرکز بافت تاریخی شهر زنجان در محل معروف به بابا جامال چوقوری (گودال باباجمال) قرار گرفته و در سال ۱۳۴۵ ه.ق توسط اولین شهردار زنجان (علی اکبر توفیقی) ساخته شده است. دسترسی به بنای رختشویخانه از خیابان سعدی از طریق کوچه فرهنگ نیز امکان‌پذیر می باشد. از روی سبک و سیاق معماری این بنا می‌توان ساخت آن را به اواخر دوره قاجاریه و اوایل دوره پهلوی نسبت داد. هدف از ساخت رختشویخانه تأمین امنیت و آسایش زنان در یک مکان سرپوشیده بوده است. آب این بنا که دارای فضاهای متعددی می باشد از قنات قلعه‌چه حاجی میربهاء‌الدین تأمین می‌شد فضاهای این مجموعه را می‌توان به دو بخش مدیریت رختشویخانه شامل حیات و قسمت مسکونی و فضای اصلی شستشوی رخت که خود دارای چهار قسمت است، تقسیم کرد. بخش خزینه ۱۷متر طول، ۱۱/۵۵متر عرض و حدود هشت متر ارتفاع دارد فضایی شبیه تراس مشرف به فضای رختشویخانه وجود دارد که به‌عبارتی می‌توان آن را شاه‌نشین و محل مدیریت نامید. طراحی و اجرای فضای داخلی و اصلی بنای رختشویخانه پرسبکتیو بسیار زیبایی دارد و سالن آن با ۱۱ ستون به طور قرینه به دو قسمت تقسیم شده است. بنای رختشویخانه شهر زنجان هم‌اکنون مهم‌ترین موزه این استان بوده انواع لباس‌های محلی، زیورآلات ابزار و وسایل مورد استفاده بانوان در معرض دید

غلامرضا نجفولوا / گوه‌های رنگی مانجان

همگان قرار گرفته است.

صنایع دستی استان زنجان

ملیله کاری: زنجان به‌عنوان خاستگاه اولیه هنر ملیله‌کاری با قدمت و پیشینه تاریخی چند هزار ساله هنوز نام خود را در میان بهترین‌های این هنر صنعت دستی حفظ کرده است. ملیله‌کاری در زمان حکومت رضاخان با مهاجرت تعدادی از هنرمندان این شهر به تهران و اصفهان در سایر نقاط کشور نیز رواج یافت. امروزه در زنجان حدود ۳۰ کارگاه ملیله‌کاری فعال موجود می‌باشد که استادان ملیله‌کار این کارگاه‌ها همگی از شاگردان استاد منصور کاظمیان مقدم هستند.

فلز کاری: اوج هنر فلز کاری دوره اسلامی مربوط به سلجوقیان است که در این دوره زنجان در کنار مراکز چوین خراسان، موصل، همدان، ری و اصفهان یکی از مهم‌ترین قطب‌های فلز کاری محسوب می‌شده و به‌عنوان یکی از مراکز تهیه ظروف مرصع کاری شده، مطرح بوده است. مسگران شاخص استان در حال حاضر عبارتند از: میکائیل منتخبی، اکبر چرم‌لو و محمد نظری.

مسگری: با توجه به کشف کوره ذوب مس در سگزآباد قزوین واقع در "تپه قبرستان"، توسط دکتر مجدزاده و نزدیک بودن این منطقه از لحاظ جغرافیایی به زنجان که احتمالاً اولین مرکز کوره ذوب مس می‌باشد و نیز وجود معادن بزرگ مس در منطقه نظیر معدن مس "رشیدآباد" می‌توان به قدمت استفاده از این فلز در زنجان پی برد.

از دیگر هنرها و صنایع دستی زنجان می‌توان به چاروق دوزی، چاقوسازی، گلیم بافی، فرش بافی و... اشاره نمود.

مشاهیر

شیخ شهاب الدین سهروردی معروف به شیخ اشراق، فیلسوف و عارف قرن ششم، حکیم ملا محمد هیدجی زنجان، آیت‌الله سید اسماعیل زنجان، آیت‌الله سید احمد زنجان از مراجع، آیت‌الله شبیری زنجان و آیت‌الله میرزا باقر زنجان، سیدرضی قطب، استاد فلسفه و حکمت و ریاضیات، آیت‌الله میرزا ابو عبدالله زنجان از علمای قرن ۱۴ و ... از جمله مشاهیر و مفاخر استان زنجان به شمار می‌روند.

آداب و رسوم

استان زنجان یکی از مناطق شاهراهی ایران است که از آثار و بناهای تاریخی و آداب اجتماعی و فرهنگی خاص خود برخوردار است. که آشنایی با هریک از آنها جاذبه‌های گردشگری اجتماعی-فرهنگی این استان را تشکیل می‌دهد. موسیقی بومی منطقه زنجان که همان موسیقی آذری است، در وجود "عاشیق"ها خلاصه و یکی دیگر از جاذبه‌های با اهمیت فرهنگی استان زنجان محسوب می‌شود. پوشش محلی و سنتی زنان و مردان استان زنجان نیز بسیار جالب و قابل توجه است. پوشش مردان را کت و شلوار معمولی با کلاه نمدی با نام محلی کچه بورک و گیوه یا چارق تشکیل می‌دهد و پوشش محلی زنان نیز از چندین تکه لباس و تزیینات متفاوت چون انگشتر، انگو و... تشکیل شده که بسته به قدرت اقتصادی افراد، زیور آلات مختلفی نیز با این لباس‌ها استفاده می‌شوند. از جشن‌های این ناحیه می‌توان به جشن حالا در منطقه انگوران و جشن‌های نوروز اشاره کرد.

غذاهای محلی

گرچه امروزه انواع غذاهای ایرانی در این منطقه تهیه می‌شود ولی غذاهای محلی که از مواد در دسترس و با توجه به شرایط آب و هوایی طبخ می‌شوند، هنوز جایگاه خاصی دارند. غذاهای رسمی ایرانی چون چلو کباب، چلو خورشت فسنجان، چلو خورشت قورمه‌سبزی، چلو خورشت قیمه و ... در این استان در کنار غذاهای محلی و مخصوص استان، برای مهمانان سرو می‌شود. غذاهای محلی استان زنجان را انواع آش چون آش بلغور، آش رشته، آش انار، آش ترش، آبگوشت‌های محلی و انواع غذاهای دیگر چون کاله‌جوش، کوفته ترکی، انواع دلمه‌ها، کباب ترکی، خورشت مسما با مرغ، خورشت گوجه فرنگی، خوراکی هویج، قیمه‌پلو، حلوا گردو، اماج و انواع دسرها، ترشی‌ها، مربها، نان‌ها، سالادها و... تشکیل می‌دهد.

